

С Т А Н О В И Щ Е

Върху дисертация за присъждане на образователна и научна степен „ДОКТОР”
по научна специалност „Обществени комуникации и информационни науки”
(Журналистика – Съвременна световна журналистика XX и XXI век) с шифър 3.5

Автор на дисертационния труд:

МАРИАНА ПЕТКОВА ПОПОВА-БЕЧЕВА

Тема на дисертационния труд:

**„УМЕРЕНИЯТ” РАСИЗЪМ И КАЧЕСТВЕНАТА ЛИБЕРАЛНА
ПРЕСА В СЛОВАШКИ КОНТЕКСТ (ОБРАЗЪТ НА РОМИТЕ
ВЪВ В. „СМЕ” 2006 – 2008 Г.)**

Изготвил становището: доц. д-р **ИЛОНА ИВАНОВА ТОМОВА**

Актуалност и социална значимост на дисертацията

Съвременната епоха на преход от модерност към глобалност обединява по един противоречив и често конфликтен начин противоположни принципи и ценности, социални движения и практики.

Глобалността се свързва с триумфа на капитализма, отбелязал като своя върхова победа краха на социалистическата система и на марксистката идеология. За един период от около четвърт век водещата идеология в Европа и Америка става неолиберализмът, който успява да наложи като основен принципа на върховенството на частната собственост и на максималната печалба и да „децентрира ценностите от човешки към материални референти” (Олброу). В този период в частна собственост преминаха активи, които досега винаги са били предмет на обществено притежание, и се постигна невиждана в историята на човечеството комодификация на основни обществени блага като образованието, здравеопазването, социалната подкрепа за нуждаещите се и др. Едни от най-тежките социални последици от триумфа на неолиберализма бяха задълбочаващата се партикуларизация на интересите и рязкото нарастване на неравенствата и на дела на

лицата, изпаднали в дълбока относителна (и дори абсолютна) бедност. Успоредно с това дойде заклеяването на бедните като неспособни, мързеливи, немотивирани да се трудят и безотговорни; лица, които неоправдано и незаслужено тежат на системата за социално подпомагане. Медиите, заедно с част от политиците, съдействаха тази идеология да се наложи дори в страни с вековни традиции в отстояването и разширяването на социалните права на трудещите се.

Като правило бедността и социалното изключване засегнаха по-тежко маргинализираните малцинствени групи в различните национални държави. Нова вълна от войнстващи национализми заля Европа и доведе до кървави сблъсъци, масово унищожение на невинни хора, създаването на нови национални държави в Централна и Източна Европа и в Азия, както и до продължителни военни действия в Близкия изток и Африка. Там, където не се стигна до такива конфликти, стигматизацията и речта на омразата допринесоха за двойното изключване на представителите на маргинализираните етнически малцинства, имигрантите или мюсюлманите – като бедни и като етнически, расово или религиозно различни и опасни. Отново медиите допринесоха за ескалацията на омразата и масовото включване в „наказателни акции“ от една страна, и за задълбочаващото се гражданско и социално изключване на уязвимите общности – от друга.

Паралелно с тези тенденции се развиват и противоположните им: милиони хора, обединяващи се ситуационно с помощта на новите технологии, поемат различни задължения и отговорности към света като цяло – основна черта на епохата на глобализма. Най-ярък пример за подобни процеси са глобалните движения за мир, за запазване на природата, растителния и животинския свят и на природните ресурси, за устойчиво икономическо развитие. Глобализмът пронизва и други сфери: здравеопазването, борбата за правата на жените и по-общо – за човешки права, уповаващи се на универсалистките принципи и представи за ценността на човека, за единството на човешкия род, за ценността на различните култури, за възможността за международна хармония и мирно развитие на човечеството. В национален план тези движения придобиваха различни форми. Лятото на 2010 г. показва, че десетки хиляди хора и европейските институции успяват да се обединят в защита на правата на една от най-маргинализираните европейски

общности – ромската... Част от медиите подкрепиха активно тези принципи и движения и спомогнаха за тяхното разпространение.

Осмислянето и проясняването на тези сложни и противоречиви процеси е една от основните задачи на съвременните социални и хуманитарни науки. Интересът към ролята на медиите в глобалната епоха неимоверно нараства. Дисертационният труд на Мариана Попова-Бечева е теоретико-приложно изследване на скритото участие на качествената либерална преса в системата на поддържане и възпроизвеждане на расизма в обществените структури. Дисертантката изследва основните практики и особености на модерния расизъм и мястото му в различните направления на идеологията на либерализма. Вниманието ѝ е привлечено към разкриването на не-явните, усложнени, имплицитни и следователно – по-трудно доказуеми форми на дискриминационния и расистки дискурс в качествените либерални вестници в Централна и Източна Европа на примера на словашкия в-к „СМЕ”.

Самата формулировка на темата вече разкрива актуалността и важността на академичното изследване. Пренасянето на анализа на скрития расистки дискурс в либералните вестници от Северна Америка и Западна Европа към словашкия опит за едно демократично и толерантно представяне на ромите – най-маргинализираната етническа общност в Централна и Източна Европа – е допълнителен аргумент за социалната значимост на дисертационния труд.

Към изтъкнатите практически съображения трябва да прибавим и потребността от теоретично преосмисляне и предефиниране на социологическия и интердисциплинарния инструментариум за едно задълбочено концептуализиране и изследване на етничността и социалното изключване. В продължение на десетилетия теоретичният интерес към тази тематика бе потискан, в резултат на което в България съществува дефицит на сериозно познание на теориите за национализма и етничността и ролята им за социалното изключване на огромни маси от хора в „национализиращите национални държави” (Брубейкър). Прекъснати са традициите от първата половина на века за осмислянето на тази проблематика от различни социални науки, а това се отразява негативно както на равнището на теоретичната социологическа мисъл у нас, така и на възможността за формулирането на добри политически и институционални програми за решаване на съществуващите проблеми, за изграждането на толерантни отношения на разбиране и приемане на различието и за интеграция на малцинствата в българското общество. В тази

връзка опита на Мариана Попова-Бечева да следва и творчески да прилага нови методологични подходи и концептуални схеми за обяснение на комплексността на либерализма като идеология и на проблеми като участието на качествените либерални вестници в системата на поддържането и възпроизвеждането на расизма в обществените структури, базирано на стройната теоретическа конструкция, предложена от холандския социолингвист Тео ван Дайк представлява безспорен научен интерес и разкрива актуалността на дисертационния проблем в научно-теоретически и методологически смисъл.

Основната теза на автора на дисертационния труд е, че дори най-качествените либерални вестници като словашкия „СМЕ”, поставили си като гражданска цел развитието и възпитанието на толерантно отношение към малцинствата и специално – към ромите, са склонни понякога манипулиращо да „насочват” четенето на медийни текстове с ромска тематика в определена насока, засилваща стереотипите и дискриминационните нагласи и практики по отношение на тази група. Така те се включват в господстващия дискриминационен дискурс, възпроизвеждат и засилват социалното изключване на това „транснационално европейско малцинство”.

Методология на изследването

За аргументацията на основната докторска теза авторката използва изследователски методи на различни социални науки: реконструкция на гледни точки, представи и нагласи чрез количествен контент анализ и чрез семантичен и социолингвистичен анализ; анализ на документи; вторичен социален и социалнопсихологичен анализ на текстове.

Анализът на медийното съдържание в дисертационния труд се базира главно на количествено и качествено изследване на съдържанието на подбрани журналистически текстове. При количествения контент анализ е използвана типология, доказала своята евристичност и аналитични достойнства в изследването на В. Бела от 2003 г., допълнена и доразвита от М. Попова. Това ѝ дава възможност да анализира тенденциите в развитието на „ромската тематика” на страниците на словашкия вестник – засилването на вниманието към механизмите за социално изключване/включване на ромите като образование, заетост, политическо и гражданско (не)участие, пространствена сегрегация, евикция, административен произвол, вторични механизми като самоизолация и заучена безпомощност и др.; използването на „кодими названия” и устойчиви изрази за обговаряне

на „ромската тема” без директното ѝ споменаване; засилване на стереотипите и предразсъдъците спрямо ромите чрез приковаване на вниманието към теми като „ромската престъпност”, „ромите като социално бремене”, проблемите на социалното изключване на ромите, интерпретирани през призмата на „специфичната им култура и манталитет” и т.н. Препоръките ми към този количествен контент анализ са две: първо, да се покаже относителната тежест на публикациите, посветени на ромите (като процент от общия брой публикации) в двата сравнявани периода, за да може читателят да прецени дали действително тази тематика отстъпва на заден план през 2006-2008 г.; второ, да се потърси влиянието на различни фактори за евентуалната промяна в интереса към ромите – смяна на политическото ръководство, промяна в основни макроикономически показатели и др., чрез използването на корелационен или регресионен анализ, за да се обяснят по-добре настъпилите промени.

Качественият контент анализ стъпва на методологията на дискурсивния анализ на Тео ван Дайк, акцентиращ върху потенциала на комуникационния акт като средство за масова манипулация. Поради индиректността на модерните техники за манипулация в текстовия анализ се очертава нуждата от декодиране на предварително заложените скрити смисли и идеологеми. Чрез лингвистично-семантичен анализ на конкретни текстове от в-к „СМЕ” авторката представя различни модели за кодиране на преференциален смисъл, който приоритетно трябва да достигне до читателя като семантична доминанта на текста.

Кратък анализ на научните приноси:

Основният приложно-научен принос в дисертационния труд е постигнат при разгръщането на основната авторова теза – при изследването на подценявания в медийните анализи в ЦИЕ въпрос за ролята на качествената либерална преса в идеологическото поддържане на расизма към ромската етническа група. Значимостта на авторовата аргументация трябва да бъде допълнена и с една социално-психологическа констатация: именно защото качествената либерална преса се възприема от интелигентните читатели като проводник на универсални хуманистични ценности и като защитник на широко разбиранията „права на човека”, скритият дискриминационен дискурс в част от публикациите се възприема много по-безкритично от читателя. Той подсъзнателно подкрепя и засилва масовите предразсъдъци и дискриминационни нагласи спрямо ромите, затвърждавайки убедеността в „непълноценността” на тяхната култура, в безотговорността

на ромите и в собствената им вина за социалното им изключване. Тъй като качествената либерална преса е пресата на интелигенцията, социалните елити и на част от политическата класа и гражданското общество, резултатите от скритата манипулация и „умерения расизъм” са с особена социална значимост, защото ерозират готовността за мобилизация за защита правата на уязвимата група и за генериране на ресурси за осъществяването на политиките за социално включване.

Дисертацията има и един чисто образователен принос за българската действителност – демонстрацията на аналитичните възможности на социолингвистичния и семантичния анализ на журналистическите текстове в Източна Европа е направена толкова професионално, че може да се използва като готов модел при обучението на журналисти, социолози, политолози и психолози, а също и за сензитизацията на журналисти и редактори за собствените им предразсъдъци и за подготовката на активистите от гражданските сдружения за медиен анализ.

Специално искам да наблегна на едно важно достойнство на дисертационния труд: авторката не свежда характеристиките на дискурса на изследвания от нея словашки вестник до тези на „модела за либералната западноевропейска преса”, очертани от Тео ван Дайк, а умело разкрива богатството от идеологии, разнообразието на гледните точки, амбивалентността и скрития расизъм на господстващата либерална идеология, защитаваща интересите на икономическите, политическите и културните елити на националните мнозинства в (Източна) Европа, изразено на страниците на словашкия в-к „СМЕ”.

В разработването на цялата втора и трета глава авторката има редица приноси, които могат да бъдат характеризирани като формулиране на нови от гледна точка на науката значими факти. Самото откриване на тези нови научни факти, обаче, става възможно благодарение на умелото използване на евристични научни методи, приложени от Мариана Попова.

Специално трябва да се отбележи, че при анализа на ролята на качествената либерална преса за възпроизвеждането на дискриминацията в социалните структури, без да морализира и да подменя обективния теоретичен анализ с нравствена реторика, авторката застъпва последователно хуманистична и демократична гражданска позиция.

Литературна осведоменост на кандидата:

Задълбоченото осмисляне и проблематизация на такива сложни социални явления и структури като репрезентация на малцинствена общност, нация, национализъм, етничност, етническа общност, либерализъм, дискриминация, социални интеграция и т.н. би било невъзможно без дълбоко познаване на съвременните постижения на различни социални теории в рамките на основните направления, занимаващи се с тази проблематика (социална психология, етносоциология, комуникации и информационни науки, социолингвистика, политология и др.). Дисертантката не само дълбоко познава и е осмислила аргументите и тезите на водещи изследователи в тези научни области, а е запазила оригиналността си и творческата способност да преосмисли чуждите тези и да предложи оригинално тълкуване на изследваните социални реалности.

Публикации по докторската дисертация:

По дисертационния труд има 3 публикации, като една от тях представлява колективна монография, добре позната и често цитирана от всички изследователи на механизмите на социалното изключване и на междуетническите отношения в страната.

Заключение:

На основата на високите научни постижения и значимите научни приноси, на актуалността и значимостта на дисертационния труд, препоръчвам на членовете на научното жури да присъдят на Мариана Петкова Попова-Бечева образователната и научна степен **доктор**.